

УДК: 159.923+316.6.(355)

О.Ф.Хміляр

Національний університет оборони України

ПСИХОМОТОРНА МОВА ЖЕСТІВ В ЕЛІТНИХ ВІЙСЬКОВИХ ПРОФЕСІЯХ

Стаття приурочена висвітленню ролі психомоторної мови жестів в професійній діяльності моряків та льотчиків. На прикладі міжнародної семафорної абетки та жестів льотчиків показано особливості спілкування на флоті та в авіації.

Постановка проблеми і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Серед усіх елементів системи психомоторних символів спрямованих на вираження смислової позиції особистості ключову позицію посідає жест. Слово "жест" запозичено з французької мови, а в французькій мові це слово успадковане з латинської мови: *gestus*, що означає "постава, поза, рух тіла". В психологічному словнику жест трактується як особлива система сигналів, що передаються рухами голови, рук, ніг, м'язів лиця і тіла. За підрахунками психологів В.А.Проннікова і І.Д.Ладанова [2] людина лише руками виконує більш ніж 7000 психомоторних рухів, всього ж таких нараховується до семи-восьми мільйонів. Власне до жестів відносяться лише рухи, що передають яке-небудь значення. Традиційно жести називають "німим мовленням" [2].

Значення окремого жесту коливається від цілого повідомлення до позначення окремого звуку. Мова жестів засвідчена у народів первісної та розвинутої культури, в умовах багатомовності (в індіанців Північної Америки), природної німоти (мова жестів глухонімих) та штучної (мова жестів цистерціанців, жінок у деяких місцях Кавказу). Жестами американські індіанці могли переказувати повідомлення на досить значні відстані в межах видимості, але за межами чутності. В їхній кінетичній мові образних та вказівних знаків були також умовні знаки, за допомогою яких можна було передавати власні імена та назви.

Аналіз останніх досліджень і публікацій в яких започатковано вирішення даної проблеми. Антропологи виявили, що людське тіло може приймати до тисячі найрізноманітніших стійких поз, значна частина яких має чітко виражене комунікативне призначення. Міміка та жести підсилюють інформацію, а іноді створюють певний підтекст, навіть антонімічно переосмислюють сказані слова, таким чином ілюструючи відому тенденцію, що мова дана для того, щоб приховувати свої дуки. У спонтанному мовленні, коли важко підшукати потрібне слово, його завжди можна замінити жестом. Якщо, наприклад, запитати, що таке кручені сходи або брижі, будь-яка людина, навіть дуже обдарована в мовному плані, мимовільно починає рукою зображати спіраль або кистю руки в горизонтальному положенні похитувати пальцями.

Мовознавці зрозуміли важливість міміки і жестів у спілкуванні, особливо якщо врахувати, що вони мають і національну специфіку; це засвідчує створення в останній час словників жестів і міміки. Згідно з концепцією відомого антрополога Десмонда Морріса [3], жест – це така психомоторна дія, яка містить в собі значимий зоровий сигнал. Для того щоб стати жестом психомоторна дія повинна передавати якусь інформацію, тобто містити (нести) смислове навантаження. Багато авторів схильні зводити смисл поняття "жест" до наміреної передачі певної інформації. Водночас в такому розумінні не враховується один серйозний фактор – важливо не те, яку інформацію ми закладаємо в жест, а те, як сприймається передаваний сигнал отримувачем. Психологами, як правило, не проводиться розмежування між наміреними (первинними) і випадковими (вторинними) жестами. В той же час вторинні жести прийнято вважати більш інформативними. Саме тому доцільно використовувати термін "жест" в широкому смислі цього слова, тобто для позначення психомоторної дії, яка спостерігається.

В психологічній науці певний проміжок часу формувалась традиція вивчення жестів як паралінгвістичних засобів. Водночас жест в процесі спілкування не лише супроводжує мову. На основі жестів можна заключити про ставлення людини до певної події, особи предмета. Жест сигналізує про бажання людини, про її психічний стан. Особливості жестикуляції можуть слугувати основою для вірного висновку відносно певної якості людини, яка нами сприймається. Саме тому, більшість вчених, жести трактують як психомоторні символи, роздягаючи їх не лише як прояв спонтанної активності людини.

Мета даної статті полягає у висвітленні ролі жестикуляції військових фахівців, яким за
© О.Ф.Хміляр

родом своєї діяльності приходиться виконувати завдання в особливих умовах. На основі міжнародної семафорної абетки та жестів льотчиків нами було розкрито деякі особливості психомоторного спілкування представників цих елітних військових професій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Мова "жестів" здавна використовувалася людьми з метою комунікації там, де вербальне спілкування було неможливим. Жест "кілечко" зустрічаємо на давньогрецьких вазах, вік яких 2500 років. У греків він мав подвійне значення, але обидва вони були позитивними. По-перше, це був символ любові, зображення губ, що цілуються. По-друге, – похвала ораторові за точне висловлення або тонкий афоризм (два пальці, зімкнуті кінчиками, немов беруть якийсь дрібний і слизький предмет). Образливі тлумачення з'явилися набагато пізніше.

Великий палець, піднятий вгору або опущений вниз як знак схвалення або несхвалення, був відомий ще древнім римлянам. Таким чином імператор подавав знак після закінчення гладіаторського поєдинку, залишає він переможеному бійцю життя чи ні. За кодексом Хаммурапі (1750 рік до н.е.) на людину, яка вказувала пальцем на іншого накладався штраф. Указування на людину пальцем в Давньому Вавилоні сприймалося як символічний натяк на вбивство списом або стрілою. Очевидно, звідси й сьогоденне неприйняття цього жесту.

В риторичі, починаючи з Цицерона і Квінтіліана один із його розділів присвячено зовнішньому вираженню в поведінці оратора. За часів Еразма Роттердамського сидіти, поклавши ногу на ногу, означало висловлювати неповагу до співрозмовника. "Руки в боки" трактувалось як мужній жест, дозволений в оточенні військових. Цивільним особам подібного жесту слід було уникати. Вчений також радив остерігатись людей, які покашлюють під час розмови – вважаючи їх схильними до обману.

Протягом багатьох віків вважалось, що людина, яка в присутності інших осіб почісує голову, або "теребить" одяг, висловлює тим самим неповагу до співрозмовника. Навіть випадковий дотик до співрозмовника міг інтерпретуватись як грубе порушення етикетних норм. Невипадково в XVII-XVIII століттях в західних країнах видавались книги, присвячені правилам хорошого тону. Наприклад, в 1735 році вийшла у світ книга С.Ван Пара "Большая церемониальная книга о добронравии" об'ємом 500 сторінок. На сьогоденній час складно з'ясувати хто являється першим дослідником мови жестів. Наукові пошуки різних вчених, щодо з'ясування цього питання значно різняться. За даними Г.Л.Кириленко, Є.П.Льїна [1], першою книгою, яка повністю була приурочена жестам, стала праця Д.Балвера "Хірологія: або природна мова руки, і хірологія, або мистецтво риторики рук", яка побачила світ у 1644 р. На її сторінках автор робить цікаву спробу немовби скласти природну історію жестів. Великий французький філософ Френсіс Бекон запропонував навіть створити науку про жести.

Інші вчені, засновником мови жестів пропонують вважати італійського археолога Андреа де Йоріо, який майже двісті років тому служив куратором неаполітанських музеїв. Супроводжуючи екскурсії туристів музеями, його увагу привернули дві обставини. По-перше, виявилось, що багато жестів сучасників збігаються із зображеннями на древніх мозаїках, скульптурах, фресках і вазах. По-друге, він почав помічати розходження в жестикуляції гостей, вихідців із різних країн. З цих спостережень народилася книга – цікаве етнографічне дослідження, яку він випустив у 1832 році. В кінці XIX століття жести починають вивчати антропологи і психологи. Так, Тайлор перші три розділи своєї фундаментальної праці "Вступ до вивчення людини і цивілізації" присвятив жестам. В.Вундт, зокрема, вважав, що людська мова виникає з певних природних виразних рухів, які характерні для емоційних станів в цілому, й вбачав у жесті більш примітивну форму вираження, в порівнянні з вербальним мовленням, підкреслюючи при цьому ряд суттєвих загальних рис. На думку Вундта, на перших порах існувало немовби дві мови – мова звуків (фізичні рухи язика й губ) і мова жестів (психомоторних рух рук, голови, тіла, м'язів обличчя). Звуками виражалися почуття, емоційний стан, а жестами – уявлення про предмети, воля людини. Рукою і мімікою виражали дозвіл і заборону, вказівку й прохання, погрозу й заохочення. Поступово звукова мова вдосконалювалася, а мові жестів почала відігравати допоміжну роль, як менш зручна в порівнянні зі звуковою. За Вундтом примовленнева жестикуляція починає відігравати різну роль у різних народів, що відповідає їхній особливій ментальності, тобто психічному й душевному складу.

Свій варіант жестової теорії походження мови запропонував німецький філолог Л.Гейгер. Він уважав, що в основі формування мов лежать зорові сприйняття, найсильнішими з яких є сприйняття психомоторного руху. Проголошення людиною певного звуку обов'язково пов'язане з мімікою обличчя, яка легко спостерігається співрозмовником. Цей "жест" обличчя зображує звук,

і кожен звук має свій жест. У процесі розвитку мови звук звільняється від міміки й уже самостійно позначає враження від навколишнього світу.

Вторинні комунікативні системи привернули увагу й інших дослідників. Публікації Маллері "Мова жестів в американських індіанців та її порівняння з мовами жестів у інших народів і глухонімих" залишається однією з найкращих в даній області. Із шести монографій про жести, на англійській мові, виданих між 1900 і 1979 рр., найбільший інтерес викликають праці Крічлі, Ефрона, Морріса та його колег. Книга Крічлі являє собою короткий огляд всіх відомих на той час робіт про жести й ґрунтовне описання основних досліджень з даної проблематики. Монографія Ефрона, вийшовши в 1941 році була першим дослідженням функціонування жестів, побудованих на матеріалах наукових спостережень.

В Росії першою працею, що присвячувалась психомоторній мові тіла, була робота С.М.Волконського "Выразительный человек. Сценическое воспитание жеста (по Дельсарту)" [1], в якій автор виклав свою точку зору на семіотику жестового спілкування як вираження внутрішнього стану людини. С.М.Волконський вводить в науковий вжиток поняття "психологічний жест", який він характеризує наступним чином: "Цей жест не зв'язаний з жодною потребою в дії; він нічого не робить, не має намірів, він лише видає ту сторону нашого ества, яка найбільш вражена тим, що ми бачимо або чуємо". Пізніше дане поняття було розкрито М.А.Чеховим в його вченні про психологічний жест.

В цей час, особливо пристальна увага щодо вивчення мови психомоторних рухів, виявлення алфавіту знакової системи приділяється теоретиками акторського мистецтва. Образно визначаючи роль жестів в спілкуванні К.С.Станіславський пише: "... якщо очі – дзеркало душі, то кінцівки пальців – очі нашого тіла...". С.М.Ейнзенштейн визначав жест як основу творів пластичних мистецтв, підкреслюючи, що в умовах штучної художньої побудови образу, артисту необхідно використовувати жестове супроводження. "Коли артист спочатку робить жест, програючи зміст пантомімікою, а потім грає його голосом, ... він немовби вибудовує зміст спочатку в рухові, а потім повторює його вже грою голосу. Відбувається немовби винесення в дію всього процесу становлення цієї дії".

Праці теоретиків і практиків технології акторської майстерності демонструють можливості побудови і читання образу в контексті процесу оволодіння прийомами вираження підтексту або смислу, що передбачає роботу з семантикою. В 1939 році вийшла трьохтомна монографія І.А.Соболевського, на сторінках якої автор розкриває своє бачення на систему психомоторних символів. За І.А.Соболевським, структуру кінетичної мови складають: а) кінесінтанги (кінетична пропозиція), б) кінелексеми (кінетичне слово) і в) кінеми (найпростіший елемент кінетичної мови). Вчення про кінесінтанги складає синтограматику; вчення про кінелексеми входить в лексикологію; вчення про кінеми складають кінетику (антропокінетику). Автор розповсюджує свою схему на штучно створюване кінетичне мовлення, яка використовується наприклад, на виробництві, коли звукове мовлення ускладнене через надмірний шум.

Вивчення значення різноманітних жестів людини продовжується, свідченням чого є міжнародні конференції й збірники наукових доповідей, наприклад, збірник "Жести і умонастрої від глибокої давнини до наших днів", що випущений в Англії.

Психомоторна абетка спілкування на флоті. До моменту винайдення технічних засобів зв'язку, людина успішно користувалася й більш простими засобами трансляції повідомлень на певні відстані. Деякі з них збереглися й донині. Візьмемо хоча б сигналізацію прапорцевим семафором, яка будучи розробленою в 1895 році віце-адміралом С.О.Макаровим й дотепер використовується на флоті. В ній кожне положення рук сигнальщика відповідає одній букві-символі, або якщо дивитися глибше – одній фонемі мови. Це дозволяє транслювати мовне висловлювання, за допомогою елементарних візуальних сигналів.

Семафорна азбука включає 29 буквених і три службових знаки. Вона не містить цифр і розділових знаків. Їх передача відбувається по буквах, словами. Наприклад, цифра "7" буде передана словом "сім", а символ ";" – словом "кома".

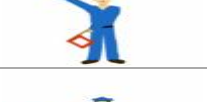

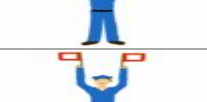

Кожній букві й умовному знаку відповідає відповідне положення рук з прапорцями. Семафорне повідомлення складається зі слів, складених із букв, що зображуються відповідним положенням прапорців. Передача інформації семафором відбувається сигнальщиком за допомогою прапорців, розмір тканини якого складає 30x35 см. Колір тканини прапорців залежить від часу доби: в темний час доби використовуються прапорці з тканини світлого тону (жовтого, білого), а в світлий час – з тканиною темного кольору (червоний, чорний). У разі відсутності прапорців – семафорять безкозирками. Середня швидкість передачі інформації прапорцевим

семафором підготовленим сигнальщиком складає 60-80 знаків у хвилину.

Таблиця 1

Букви-символи семафорної азбуки

російська семафорна азбука	міжнародна семафорна азбука (рос/лат)	положення прапорців
А	N	
Б	H	
В	B	
Г	F	
Д	Z	
Е, Э	C	
Ж	Y	
З	Q	
И, Й	D	
К	X	
Л		
М	L	
Н	A	
О	G	

П	J	
Р	P	
С	E	
Т	R	
У	U	
Ф	V	
Х	I	
Ц	S	
Ч	M	
Ш		
Щ	T	
Ъ, Ь		
Ы	K	
Ю	O	
Я	W	

Російська семафорна азбука має свої особливості, знання яких прискорює й забезпечує процес засвоєння техніки прийому й передачі прапорцевим семафором. До них відносять: 1) схожість зображення семафорних знаків А, Г, К, Т, У з прийнятими в російському алфавіті зображенням цих букв; 2) встановлення одного і того ж знаку парам букв Е і Э, И і Й, Ь і Ъ; 3) попарна симетричність в зображенні семафорних знаків А і У, Б і Д, В і Г, Е і С, Ж і З, К і Х, Л і М, Н і О, П і Р, Ф і Ы, Ц і Ч, Ш і Щ, Ю і Я. До того ж симетричні за зображенням знаки В і Г, Ж і З, Л і М, Н і О, П і Р, Ц і Ч, Ш і Щ, Ю і Я стоять поряд у семафорній азбуці; 4) семафорні знаки В, Е, И (Й) і Н зображаються правою рукою, а знаки С, Г, О – лівою; 5) в семафорних знаках Б і Д, В і Г, Е і С, Ж і З, Л і М, Н і О, П і Р, Ц і Ч, Ш і Щ, Ю і Я, є попарно симетричними, положення прапорця правої руки в першому знакові відповідає положенню прапорця лівої руки поряд стоячого знаку.

Знаки семафорної абетки виконують ряд службових рядів. Це перш за все: а) *знак виклику* – для встановлення зв'язки прапорцевим семафором. Виконується помахуванням семафорними прапорцями, піднятих над головою; при цьому положення рук не переходить кордонів

встановлених для букви У; б) *знак відповіді* – для підтвердження прийому знаку виклику на зв'язок (виклик на зв'язок прийняв), а також для підтвердження кожного правильно прийнятого слова під час ведення переговорів. Подається помахуванням семафорних прапорців, опущених вниз. Руки під час рухів прапорцями не повинні виходити за межі, які встановлені для букви А; в) *знак повторення* (помилки) – для запиту про повторення неприйнятого слова. Подається подвійним підйомом вверх над головою семафорних прапорців, які повинні відповідати положенню рук для знака Б (Ь). Застосовується при передачі тексту й як знак помилки, після чого іде передача правильного (виправленого) слова; г) *знак очікування* за необхідності тимчасово перервати передачу або прийом семафора. Сигнальщик, що перериває передачу (прийом), описує над головою горизонтальні кола піднятими доверху семафорними прапорцями; д) *знак закінчення* – для того, щоб показати, що передача семафора або переговори закінчено. Позначається почерговим підйомом вверх і опусканням вниз семафорних прапорців лівою і правою рукою декілька разів; ж) *знак запитання* – у випадках, коли переданий текст семафора вимагає відповіді. Позначається подвійною передачею знаку, що відповідає букві Т; з) *знак поділу* – при передачі сигналу, що складається з декількох сигнальних поєднань задля розділення одного сигнального поєднання від іншого. Позначається підйомом семафорних прапорців до положення, що відповідає знаку Ь (Ь), й опусканням їх до ніг. Цей службовий знак схожий на знак повторення. Різниця полягає лише в тому, що при знакові повторення семафорні прапорці піднімаються вверх двічі, при знакові поділу – один раз; е) *знак неможливості прийому* – для показу передаючому сигнальщику інформації, про те, що прийом неможливий (погано видно знаки), – зображується описуванням одним або двома семафорними прапорцями в одній руці трьох кіл у вертикальній площині.

Вибір місця для передачі семафорними прапорцями визначається виходячи з якості прийому. Саме тому, при необхідності сигнальщик, який приймає інформацію може вказувати сигнальщику, який її передає місце з якого найкраще видна передача. Для цієї цілі використовують додаткові службові знаки (рис. 1): а) "Змістіться праворуч від мене". Виконується відмашкою 4-5 разів в правую сторону на 90° витягнутим вперед у горизонтальному положенні семафорним прапорцем, тобто повторюється декілька разів підряд знак, який відповідає букві В; б) "Змістіться ліворуч від мене (від сторони, яка приймає)". Виконується відмашкою 4-5 раз в ліву сторону на 90° витягнутим вперед у горизонтальному положенні семафорним прапорцем, тобто повторюється декілька разів знак, що відповідає букві Г;

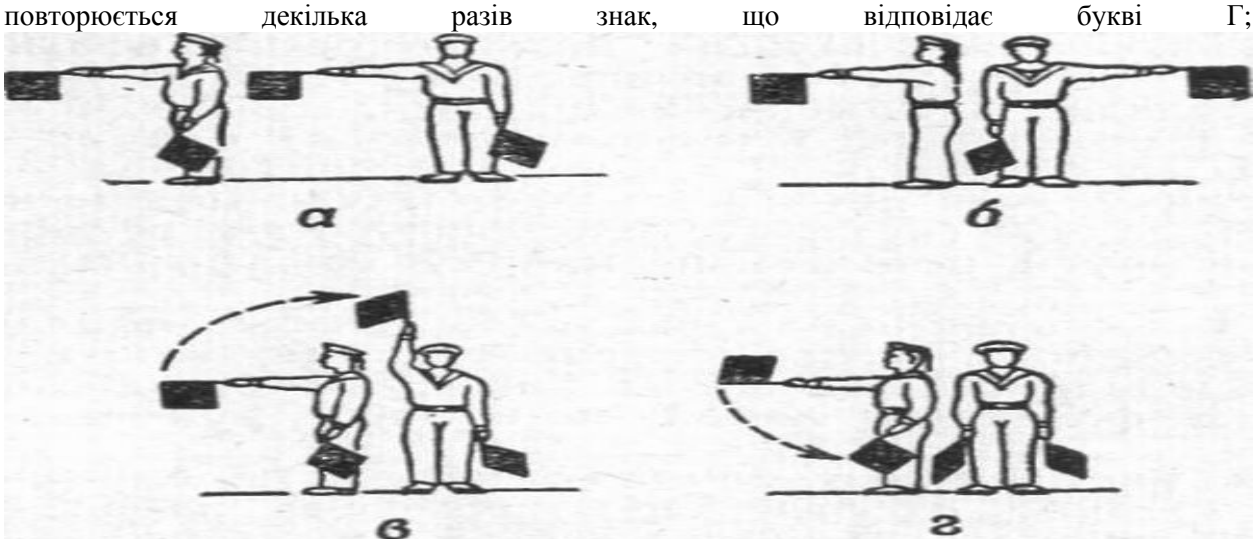

Рис. 1. Додаткові службові знаки: а) "Змістіться праворуч від мене (від сторони, яка приймає)"; б) "Змістіться ліворуч від мене (від сторони, яка приймає)"; в) "Підніміться вище"; г) "Опустіться нижче".

в) "Підніміться вище". Виконується відмашкою вверх семафорним прапорцем, який витягнутий вперед в горизонтальне положення; г) "Опустіться нижче". Проводиться відмашкою вниз семафорним прапорцем, що витягнутий вперед в горизонтальному положенні.

Психомоторика спілкування в середовищі льотчиків. Жести льотчиків. Традиційна жестикуляція льотчиків, на відміну від багатьох інших професій, загалом не несе на собі відбитку символіки й застосовується для вироблення механічної пам'яті дій при керуванні літальним апаратом (ЛА) за етапами польоту та корисного скорочення часу спілкування членів екіпажу між

собою в польоті. Загалом жестикуляція льотчика розподіляється:

I. *За належністю до родів авіації:* а) жести пілотів літаків (винищувальної, бомбардувальної, штурмової авіації); б) жести пілотів вертольотів.

II. *За часом застосування жестів:* а) жести в польоті (для спілкування між членами екіпажу); б) жести під час підготовки до польотів (проведення розбору польотів);

III. *За відповідністю елементам польоту:* а) пов'язані виключно з пілотуванням ЛА як таким; б) пов'язані з іншими діями у польоті (наприклад, веденням радіообміну);

IV. *За складністю дії:* а) означають або пропонують виконати одну дію; б) означають або пропонують виконати дві та більше дій;

V. *За складністю виконання:* а) жести однією рукою; б) жести двома руками; в) жести із залученням тулуба (і ніг).

Загальна прив'язка жестів, їх виникнення та умови застосування відображають особливості роду авіації. Зрозуміло, що, наприклад, жестикуляція, пов'язана із відображенням пілотажу пари (групи), є більш притаманною роду авіації, який більше інших родів пов'язаний саме із груповим пілотуванням – винищувальній авіації. Водночас, жести в польоті застосовуються у родах авіації, де типи ЛА передбачають наявність льотного екіпажу із декількох осіб, та їх візуальний контакт у польоті (бомбардувальники, вертольоти).

Жести пілотів літаків. 1) жест, який зображує принцип необхідності збереження кінетичної енергії літака (застосовується льотчиками літаків, які є сталими за висотою та швидкістю) – при додаванні обертів двигуна (важіль управління двигуном (ВУД) рухається вперед) зростає швидкість, що дає можливість перевести літак у набір висоти (важіль управління літаком рухається на себе (ВУЛ). Відповідно, переведення літака у набір висоти, виконане без попереднього додавання обертів двигуна, є невірним. І навпаки, щоб при переведенні літака на зниження (ВУЛ рухається від себе) не зростала швидкість, необхідно прибирати оберти двигуна (ВУД рухається назад). Жест – ліва рука стиснута у кулак, горизонтальне орієнтування, великим пальцем донизу, умовно рухає ВУД, права – стиснута в кулак, вертикальне орієнтування, великим пальцем вліво, умовно рухає ВУЛ, психомоторні рухи – протилежні за напрямком один одному. При зображенні переводу літака у набір висоти рука, яка зображує рух ВУД, рухається першою, при зображенні переводу на зниження – рухається другою. Жест часто супроводжується відповідними нахилами тулуба вперед або назад. 2) жест, який зображує усі етапи пілотування поодинокого літака. Застосовується для зображення рухів ВУЛ за етапами пілотування та відповідної реакції літака на ці рухи. *Початкове положення жесту* – ліва долоня випростана, зовнішньою стороною вверх, права рука стиснута в кулак вертикальне орієнтування, великим пальцем вліво, приставлена до середини долоні лівої руки. Правий кулак умовно рухає ВУЛ, начебто виконуючи крени літака (нахили вліво-вправо), перевід у набір висоти або зниження (нахили вперед-назад) тощо. Ліва долоня невідривно слідує притиснутою знизу до правого кулака, зображуючи рух літака відповідно до рухів ВУЛ. Жест часто супроводжується відповідними нахилами тулуба за напрямком руху літака. 3) жест, який зображує усі етапи польоту літака. *Початкове положення жесту* – долоня (будь-яка) випростана, зовнішньою стороною вверх. Долоня виконує рухи, зображуючи еволюції літака за етапами польоту. Жест часто супроводжується відповідними нахилами тулуба за напрямком руху літака. 4) жест, який зображує пілотування парою. *Початкове положення жесту* – обидві долоні випростані, зовнішньою стороною вверх й розташовані одна відносно одній з відповідним інтервалом та дистанцією. Долоні виконують рухи, зображуючи положення літаків у парі за етапами польоту. При цьому їх положення одна відносно одній змінюється відповідно до параметрів інтервалу та дистанції зображуваного етапу польоту пари, наведених у Інструкції з експлуатації даного типу літака. Застосовується також при розборі польоту для зображення помилок у пілотуванні. Жест часто супроводжується відповідними нахилами тулуба за напрямком польоту пари.

В польоті жести застосовуються льотчиками літаків рідко, через загальну швидкоплинність дій та відсутність часу на жестикуляцію. На літаках УБ - "спарках", бомбардувальниках Су-24, а також при пілотуванні парою, групою за наявності візуального контакту використовуються наступні жести-символи: 1) поплескування по горлу – прохання перевірити щільність притягування ларингофонів або свідчення про їх відмову; 2) прокручування вказівним пальцем руки коло вуха – свідчення про погану чутність або відсутність чутності.

Жести пілотів вертольотів. Через принципові відмінності у аеродинаміці літаків та вертольотів пілотами вертольотів частіше використовуються при підготовці та розборі польотів складні жести. Менш швидкоплинне протікання етапів польоту вертольотів та наявність двох та

більше членів екіпажу дозволяють більш вільно використовувати "польотну" жестикуляцію. Водночас, через наявність згаданої меншої швидкоплинності при наявності достатньої кількості часу для ведення радіопереговорів немає великої потреби застосовувати жестикуляцію.

Жести вертольотчиків у польоті.

– вказування цифр кількістю пальців 1 (2, 3, 4) – вимога виконати 1-й (2, 3, 4) розворот із попередньою доповіддю керівнику польотів;
– рух долонею вгору (вниз) – вимога набрати (зменшити) висоту польоту;
– жест вмикання (вимикання), що супроводжує радіокоманду на вмикання (вимикання) системи, агрегату.

Жест, який зображує дії органами керування вертольота на зльоті (посадці). Початкове положення жесту – ліва рука зображує положення на важелі "крок-газ", права – на важелі управління вертольотом (ВУВ). Зображення посадки – ліва рука повільно опускається донизу, одночасно виконується повільне присідання. Зображення зльоту – ліва рука повільно піднімається вгору, з положення присяду виконується повільний підйом, права рука плавно подає ВУВ вперед, тулуб подається вперед.

Жести спілкування інженерно-технічного складу з льотчиками, водіями техніки забезпечення. Перевірка гідравлічної системи, органів керування ЛА:

– показ вказівного пальця – "Випусти закрilки у злітну позицію";
– показ двох пальців (англійської літери "V") – "Випусти закрilки у посадкову позицію";
– показ стиснутого кулака – "Прибери закрilки";
– маховий рух обома руками перед собою у вертикальній площині, згин у ліктях нерухомий уздовж тулуба – "Випусти гальмівні щитки" („Прибери...");
– рухи кулаком правої руки перед собою вперед-назад, вліво-вправо – "Перевір хід важеля управління літаком".

При зарулюванні ЛА на місці стоянки:

– рухи руками до себе – "Прорулюй далі на мене";
– зображення схрещених рук на головою – "Стій, зарулювання закінчено";
– прикривання очей долонями різко кілька разів – "Вимкни фари руління";
– кругові рухи витягнутою рукою перед собою – вимога автомобілю аеродромного живлення під'їхати до вказаного літака.

Еволюції літаком при польоті у складі пари (групи). Описані у методичних розробках авіаційних частин й використовуються для спілкування між екіпажами при відмові радіозв'язку.

– виконання ведучим пари (групи) декількох кренів літаком в будь-який бік – "Приготуватися до розвороту у вказаний бік";
– виконання ведучим пари (групи) декількох покачувань літаком з лівого на праве напівкрило – "Зайняти відповідний інтервал, дистанцію".

Сигнали та еволюції літака для спілкування з наземними службами описані у Керівництві з льотної експлуатації та Інструкціях екіпажу різних ЛА. Використовуються для повідомлення групи керівництва польотами про відмову радіозв'язку.

– прохід над злітно-посадковою смугою на висоті 200 м вдень з покачуванням з лівого на праве напівкрило, вночі – з блиманням бортовими аеронавігаційними вогнями та відстрілом сигнальних ракет.

Висновок. Жестова мова не знає кордонів. Описана нами психомоторна мова жестів військових фахівців використовується в багатьох країнах світу й незважаючи на суттєвий розвиток супутникового зв'язку, засобів Інтернет продовжує жити.

1. Ильин Е.П. Психомоторная организация человека / Ильин Е.П. – СПб.: Питер, [Учебник для вузов], 2003. – С. 23-33.: ил. – (Серия «Учебник нового века»).
2. Пронников В.А. Язык мимики и жестов //В.А.Пронников, И.Д.Ладанов–М.:2001. – 212 с.
3. Morris.D. Bodytalk: The meaning of human gestures. – New York: Crown. – 1994. – P. 55-89.